

Vanda Božičević

FILOZOFIJA BRITANSKOG EMPIRIZMA

ŠKOLSKA KNJIGA · ZAGREB · 1996.

Urednica u Školskoj knjizi
Maja Uzelac

Urednik edicije „Hrestomatija filozofije”
Damir Barbarić

Priređivačica sveska
Vanda Božičević

Autorica uvodnih studija
Vanda Božičević

Prevoditelji suradnici na svesku
Vanda Božičević, Šimun Selak

Grafičke urednice
*Marija Maslovar
Marija Prvonožec*

Naslovnu stranicu opremila
Karmen Ratković

Lektor
Ivo Pranjković

Korektorica
Sandra Karić

Priprema
„Grapa”, Zagreb

ISBN 953-0-61320-2

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 165.64(410)(091)

FILOZOFIJA britanskog empirizma /

[priređivačica sveska i autorica uvodnih studija] Vanda Božičević ; [prevoditelji suradnici na svesku Vanda Božičević... et al.] – Zagreb : Školska knjiga, 1996. – 550 str. ; 21 cm. – (Hrestomatija filozofije ; sv. 4)

Bibliografija iza svakog poglavlja i uz tekst.

ISBN 953-0-61320-2

1. Božičević, Vanda

960320062

Tisak: Grafički zavod Hrvatske, Zagreb

Značajna prednost koja proizlazi iz filozofije sastoji se u nadmoćnom protuotrovu što ga ona nudi protiv praznovjerja i lažne religije. Svi su drugi lijekovi protiv te kužne bolesti uzaludni ili barem nesigurni. Jednostavan zdrav razum i svjetovna praksa koji sami zadovoljavaju većinu životnih svrha tu se pokazuju neučinkoviti: povijest nam, kao i svakodnevno iskustvo, nudi slučajeve ljudi obdarenih najvećim sposobnostima za poslove i zanimanja, koji su cijeli život čučali u ropstvu najvećeg praznovjerja. Čak i vedrina i dobrostivost čudi koje ubrizguju melem u svaku drugu ranu ne nude nikakav lijek protiv tako snažnog otrova; kao što možemo posebice opaziti kod ljepšeg spola koji, premda obično posjeduju te bogate darove prirode, osjeća da su mu mnoge njegove radosti uništene tim dosadnim nametljivcem. Kad, međutim, pouzdana filozofija jednom stekne vlast nad umom, praznovjerje se učinkovito odstranjuje, i može se reći da je njena pobjeda nad tim neprijateljem potpunija nego nad većinom poroka i nesavršenosti svojstvenih ljudskoj naravi. Ljubav ili ljutnja, ambicija ili škrtost, korijene se u čudi i sklonostima koje i najpouzdaniji razbor jedva da je ikad sposoban u potpunosti ispraviti. No kako je praznovjerje utemeljeno na pogrešnom mnijenju, ono mora odmah nestati čim istinita filozofija udahne valjanijim osjećajima više moći. Natjecanje je tu sličnije onom između bolesti i lijeka: i ništa ne može spriječiti učinkovitost drugog osim ukoliko je lažan i izvještačen.

Suvišno je na ovom mjestu veličati zasluge filozofije, izlažući opaku sklonost tog poroka od kojeg ona liječi ljudski um. Praznovjeran je čovjek, kaže Tulije, bijedan u svakom činu, u svakoj životnoj zgodi. Čak i spavanje, koje ukida sve druge brige nevoljnih smrtnika, njemu donosi predmet novog straha, dok ispituje svoje snove i nalazi u tim noćnim viđenjima proricanje budućih nesreća. Mogao bih dodati da, premda samo smrt može staviti

konačnu točku na njegovu bijedu, on se ne usuđuje uteci tom pri-
bjezištu, već dalje produžuje svoje bijedno postojanje iz pukog
straha da ne uvrijedi svog stvoritelja, koristeći moć kojom ga je
to dobrohotno biće obdario. Taj okrutni neprijatelj otima nam
darove Boga i Prirode, i unatoč tome što bi nas samo jedan korak
uklonio iz te oblasti boli i tuge, njegova lukavstva nas i dalje pri-
kivaju uz omrznuti bitak, koji je postao jadan uglavnom zahva-
ljujući njegovom doprinosu.

Oni koje su životne nevolje navele na nužnost pribjegavanja
tom sudbonosnom lijeku primijetili su da će se, ukoliko im nebla-
govremena briga njihovih prijatelja uskrati tu vrstu smrti koju
su si pripravili, rijetko kad odvažiti na bilo koju drugu, niti će
sakupiti toliko odlučnosti drugi puta koliko je potrebno da ispune
svoje namjere. Naša je strava pred smrću tako velika da kad nam
se smrt prikaže u bilo kojem drugom obliku, osim u onom s kojim
je čovjek uspio pomiriti svoju uobrazilju, ona poprma nove užase
i nadvladava njegovu neajku hrabrost. No kad se prijetnje pra-
znovjerja udruže s tom prirodnom strašljivošću, nije čudo da to
ljudima u potpunosti uskraćuje svu moć nad njihovim životima;
budući da taj neljudski tiranin od nas odvlači čak i brojne ugođe
i užitke kojima nas privlači jaka naklonost. Pokušajmo stoga ov-
dje povratiti ljudima njihovu prirodnu slobodu ispitujući sve uobi-
čajne argumente protiv samoubojstva, pokazujući da taj čin mo-
že biti oslobođen svakog nametanja krivnje ili odgovornosti, što
je u skladu s osjećajima svih antičkih filozofa.

Ako je samoubojstvo krivično, ono je nužno kršenje naše du-
žnosti bilo prema Bogu, našem bližnjem ili nama samima.

Da bismo dokazali da samoubojstvo ne predstavlja kršenje
naše dužnosti prema Bogu, možda će nam biti dovoljna sljedeća
razmatranja. Kako bi upravljao materijalnim svijetom svemoćni
je Stvoritelj ustanovio opće i nepromjenjive zakone po kojima se
sva tijela, od najveće planete do najmanje čestice materije, za-
državaju unutar svojeg vlastitog djelokruga i funkcije. Kako bi
upravljao životinjskim svijetom, on je sva živa bića obdario tjele-
snim i duhovnim moćima; osjetilima, strastima, nagonima, pam-
ćenjem i prosudbom, kojima su gonjena i upravljana tijekom ži-
vota što im je određen. Ta dva odjelita načela materijalnog i ži-
votinskog svijeta neprestance zadiru jedno u drugo te uzajamno
koče ili unapređuju djelovanje onog drugog. Moći čovjeka i svih
drugih životinja ograničene su i usmjeravane prirodom i svojstvi-

ma okolnih tijela, a preinake i učinci tih tijela neprestance se mi-
jenjaju djelovanjem svih životinja. Rijeke zaustavljaju čovjeka pri
njegovom prolazu površinom zemlje; a kad ih se pravilno
usmjeri, podaruju svoju silu kretanju strojeva koji služe čovjeku
voj koristi. Pa mada se oblasti materijalnih i životinjskih moći ne
drže potpuno odvojeno, iz toga ne proizlazi nikakav nesklad ni
nered u tvorevini. Naprotiv, iz mješavine, združivanja i suprot-
nosti svih tih različitih moći neživih tijela i živih stvorenja nastaje
ono začuđujuće suglasje i srazmjer koji nam nude najizvjesniji do-
kaz najviše mudrosti.

Božja providnost ne pojavljuje se neposredno u bilo kojem dje-
lovanju, već svime upravlja pomoću tih općih i nepromjenjivih za-
kona koji su ustanovljeni još na početku vremena. Svi događaji,
u jednom smislu, mogu biti proglašeni radnjama Svemogućeg, svi
oni proizlaze iz moći kojima je on obdario svoja stvorenja. Kuća
koja se urušava pod svojom vlastitom težinom nije urušena nje-
govom providnošću više od one koja je uništena ljudskim rukama;
niti su ljudske sposobnosti manje njegovo djelo no što su to za-
koni kretanja i gravitacije. Kad su strasti u igri, kad prosudba
upravlja, kad udovi slušaju, sve su to Božja djelovanja; i na tim
je načelima živog svijeta on ustanovio upravljanje svemirom po-
djednako kao i na onima neživog svijeta.

U očima tog beskonačnog bića koje jednim pogledom zahvaća
najudaljenije oblasti svemira i najrazdvojenija vremenska razdo-
blja svaki je događaj podjednako važan. Nema nijednog događaja,
koliko god da je važan za nas, koji bi bio izuzet iz općih zakona
koji upravljaju svemirom, ili koji bi bio posebno određen za nje-
gove neposredne radnje i djelovanja. Revolucije u državama i car-
stvima ovise o najmanjim hirovima ili strastima pojedinih ljudi;
a životi ljudi skraćuju se ili produžuju zbog najmanjih nezgoda u
zraku ili prehrani, sunčevoj svjetlosti ili oluji. Priroda i dalje nas-
tavlja svoje napredovanje i djelovanje; pa kad bi opći zakoni bili
ikad prekinuti pojedinim Božanskim hitijanjem, bilo bi to na način
koji potpuno izmiče ljudskom opažanju. Pa kao što, s jedne stra-
ne, elementi i drugi neživi dijelovi tvorevine nastavljaju svoje dje-
lovanje ne obazirući se na posebna zanimanja i okolnosti ljudi,
tako su i ljudi prepušteni svojoj vlastitoj prosudbi i slobodi odlu-
čivanja pri različitim potresima u materiji, pa mogu upotrijebiti
svaku sposobnost kojom su obdareni kako bi osigurali svoju la-
godnost, sreću i očuvanje.

Koje je onda značenje onog načela da čovjek koji, umoran od života, te gonjen patnjom i bijedom, hrabro nadvlada svaki prirodni strah od smrti i poduzme bijeg iz tog okrutnog prizora, da takav čovjek, velim, navlači na sebe ogrorčenje svog stvoritelja, zadrijevši u posao božje providnosti, te narušivši poredak u svemiru? Hoćemo li ustvrditi da je Svemoguć i da se na neki poseban način osigurao raspolaganje životima ljudi, te da taj događaj nije zajedno s drugima podvrgao općim zakonima koji vladaju svemir? To je očigledno lažno. Ljudski životi ovise o istim zakonima kao i životi svih drugih životinja; a oni su podvrgnuti općim zakonima materije i kretanja. Urušavanje kule ili ubrizgavanje otrova uništiti će čovjeka podjednako kao i najneznatnije stvorenje: poplava uklanjanja svaku stvar bez razlike koja naiđe unutar domašaja njena bijesa. Kako su dakle ljudski životi zauvijek ovisni o općim zakonima materije i kretanja, pitamo je li čovjekovo raspolaganje vlastitim životom krivično zato što je u svakom slučaju krivo povrijediti te zakone, ili ometati njihovo djelovanje? To se, međutim, čini besmislenim. Sve su životinje u pogledu svog vladanja u svijetu prepuštene svojoj vlastitoj smotrenosti i vještini, pa su u potpunosti ovlaštene da, dokle god dosiže njihova moć, izmijene svako djelovanje prirode. Bez primjene tog ovlaštenja ne bi mogle opstajati ni trenutka. Svaki čin, svaki pokret čovjeka, uvodi novine u poredak nekih dijelova materije i skreće opće zakonice kretanja s njihova uobičajena toka. Spajajući, dakle, te zakonice, nalazimo da ljudski život ovisi o općim zakonima materije i kretanja, te da ometanje ili izmjena tih općih zakona nije nikakvo zadiranje u posao providnosti. Nema li svatko tko je od značaja svoj vlastiti život slobodno na raspolaganju? I ne smije li on zakonito koristiti tu moć kojom ga je priroda obdarila?

Da poništimo očevitost tog zaključka, moramo pokazati razlog zbog kojeg bi taj poseban slučaj bio izuzet. Je li to zbog toga što je ljudski život od tako velike važnosti da raspolagati njime predstavljaju preuzetnost ljudske smotrenosti? No čovjekov život nema za svemir nikakvu veću važnost od života kamenice. A čak i kad bi bio od tako velike važnosti, prirodni ga je poredak ustvari podredio ljudskoj smotrenosti i tako nas natjerao na neophodnost odlučivanja o njemu u svakoj zgod.

Da je raspolaganje ljudskim životom do te mjere sačuvano kao posebna oblast Svemogućeg da bi raspolaganje vlastitim životom za ljude predstavljalo povredu njegovih prava, podjednako bi kri-

vično bilo i djelovati u svrhu očuvanja života kao i njegova uništenja. Ako skrenem ustranu kamen koji pada na moju glavu, narušavam prirodni tok i upadam u posebnu oblast svemogućeg, produžujući svoj život mimo vremenskog raspona koji mu je on doznačio općim zakonima materije i kretanja.

Vlas kose, muha, kukac, u stanju su uništiti to moćno biće čiji je život od tolike važnosti. Zar je besmisleno pretpostaviti da bi ljudska smotrenost snijela zakonito raspolagati onim što ovisi o tako beznačajnim uzrocima?

Da skrenem *Niz* ili *Dunav* s njihovog toka, ne bih počinio nikakav zločin, kad bih i bio u stanju ostvariti takve namjere. U čemu onda leži zločin ako se nekoliko unci krvi skrene s njihova prirodnog puta?

Zamišljate li da se ja žalim na providnost i proklinjem to što sam stvoren ako odem iz života i stavim točku na bitak koji bi me, da se nastavi, učinio nesretnim? Daleko sam ja od takvih osjećaja. Ja sam samo uvjeren u činjenično stanje, koje vi sami dopuštate kao moguće, naime da ljudski život može biti nesretn te da bi moje postojanje, kad bi se dalje produžilo, postalo nepodobno. No ja zahvaljujem providnosti kako na dobru koje sam već uživao tako i na moći kojom me obdarila da izbjegnem zlu koje mi prijeti.⁴ Vi ste ti koji se žalite na providnost, glupo zamišljajući da nemate takvu moć, vi koji morate i dalje produžavati mrski bitak premda je opterećen patnjom i bolešću, stidom i siromaštvom.

Ne naučavate li vi da se, kad me neko zlo snađe, premda ono dolazi od pakosti mojih neprijatelja, moram uteći providnosti, te da postupci ljudi predstavljaju djelovanja Svemogućeg, baš kao i učinci neživih bića? Kad padnem od svog vlastitog mača, dakle, ja podjednako primam smrt iz ruku Božanstva, kao i da ju je proizručio lav, odron ili groznica. Podložnost božanstvu koje zahtijevate pri svakoj nevolji u koju zapadnem ne isključuje ljudsku vještinu ni marljivost, ako je moguće da njihovom pomoću umaknem i izbjegnem nevolju: pa zašto onda ne bih smio primijeniti jedno sredstvo, baš kao i drugo?

⁴ Seneca: *Epistolae*, 12: „I zahvalimo bogu da nijedan čovjek ne može biti zadržan na životu.“

Da moj život nije moj vlastiti, bilo bi krivično da ga dovodim u opasnost i da njime raspolažem. Nijedan čovjek ne zaslužuje naziv *Heroja* ako ga slava ili prijateljstvo vode u najveće opasnosti, niti netko drugi zaslužuje prijekor kao *Bijednik* ili *Nitkov* ako svoj život okonča iz istih ili sličnih pobuda.

Ne postoji biće koje posjeduje bilo koju moć ili sposobnost, a da ju ne prima od svog stvoritelja, niti postoji bilo koje drugo biće koje bi, ma kako nepravilnim činom, moglo narušiti plan providnosti, ili unerediti svemir. Postupci tog bića podjednako su Božje djelo kao i lanac događaja koji ono narušava, pa koje god načelo prevagnulo, možemo, upravo na temelju tog razloga, zaključiti da je za Boga bilo najpoželjnije. Bilo ono načelo živog ili neživog, razboritog ili nerazboritog, uvijek je isti slučaj: njegova je moć izvedena iz vrhovnog stvoritelja i na podjednak je način shvaćeno u poretku njegove providnosti. Kad strah od patnje prevagne nad ljubavi za život, kad volja radnja preduhitri učinke slijepih uzroka; to je samo posljedak onih moći i načela koja je on usadio u svoja stvorenja. Božanska je providnost još uvijek nenarušena i smještena daleko iznad domaćaja ljudskih prijestupa.⁵

Nepobožan je čin, kaže staro *rimsko* praznovjerje, skrenuti rijeke s njihova toka ili dirnuti u prirodne povlastice. Nepobožno je, kaže *francusko* praznovjerje, cijepiti se protiv malih boginja ili prisvajati posao providnosti namjernom proizvodnjom poremećaja i bolesti. Nepobožno je, kaže suvremeno *europsko* praznovjerje, staviti točku na naš vlastiti život i time se pobuniti protiv stvoritelja; pa zašto onda ne bi bilo nepobožno, velim ja, graditi kuće, obrađivati zemlju, brodit i oceanom? Kod svih tih radnji mi koristimo naše moći uma i tijela kako bismo unijeli neke novine u prirodni tok; ni kod jedne od njih ne činimo nešto više. Sve su one stoga podjednako nevine ili podjednako krivične.

Ali tebe je providnost postavila kao stražara na poseban položaj, pa kad ga napustiš, a da nisi opozvan, podjednako si kriv zbog pobune protiv svemoćnog vladara, čime si se izvrgnuo njegovom nezadovoljstvu. Pitam se zašto vi zaključujete da me je providnost postavila na taj položaj? Što se mene tiče, nalazim da svo je rođenje dugujem dugačkom lancu uzroka, od kojih mnogi, pa čak i oni glavni ovise o voljnim radnjama ljudi. *No providnost je*

⁵ Tacit: *Anali*, knjiga I, 79.

rukovodila svim tim uzrocima i ništa se u svemiru ne događa bez njena pristanka i sudjelovanja. Ako je tako, onda se ni moja smrt, koliko god izabrana voljno, ne dešava bez njena pristanka; pa kad god patnja i tuga toliko nadvladaju moje strpljenje da postanem umoran od života, mogu zaključiti da sam opozvan sa svog položaja najjasnijim i najizrazitijim načinom.

Izvjesno je da me providnost u ovom trenutku postavila u ovu prostoriju: no zar je ne smijem napustiti kad to smatram prikladnim, a da se time ne izlažem prigovoru da sam napustio svoje mjesto ili položaj? Kad budem mrtav, načela od kojih sam sastavljen još će uvijek vršiti svoju ulogu u svemiru, i bit će podjednako korisni u tom veličanstvenom ustroju kao i dok su sačinjavali individualno stvorenje. Razlika u odnosu prema cjelini neće biti veća no između mog boravka u prostoriji i na svježem zraku. Jedna je promjena za mene značajnija od druge, ali ona to nije i u odnosu na svemir.

Neka je vrst svetogrđa zamišljati da bilo koje stvoreno biće može narušiti svjetski poredak ili zadrijeti u posao providnosti. To pretpostavlja da to biće posjeduje moći i sposobnosti koje nije dobilo od svog stvoritelja, i koje nisu podređene njegovoj upravi i vlasti. Bez sumnje, čovjek može poremetiti društvo i time izazvati nezadovoljstvo Svemogućeg; no upravljanje svijetom smješteno je daleko iznad njegova domaćaja i nasilja. Pa na koji nam način Svemoguć i pokazuje da je nezadovoljan radnjama koje uznemiruju društvo? Pomoću načela koja je usadio u ljudsku prirodu i koja nam udahnjuju osjećaj griznje savjesti ako smo sami krivi za te radnje, a osjećaj osude i neodobravanja ako ih ikad primijetimo kod drugih. Ispitajmo sada, u skladu s predloženom metodom, pripada li samoubojstvo takvoj vrsti radnji i predstavlja li ono prekršaj naše dužnosti prema našem bližnjem i prema društvu.

Čovjek koji se povlači iz života ne nanosi nikakvo zlo društvu. On samo prestaje činiti dobro; pa ako je to prekršaj, onda je prekršaj najniže vrste.

Sve naše obaveze da činimo dobro društvu čini se podrazumijevaju nešto recipročno. Ja primam dobrobiti od društva i stoga trebam unapređivati njegove interese, no ako se potpuno povučem iz društva, jesam li i dalje obavezan? Dopuštajući, međutim, da su moje obaveze da činim dobro stalne, one ipak imaju neka ograničenja; ja nisam obavezan učiniti neko malo dobro društvu

nauštrb velike štete po mene. Zašto bih onda trebao produžiti bijedno postojanje zbog neke neznatne prednosti koju bi društvo možda od mene primilo? Ako se na račun dobi i nemoći zakonito smijem povući iz bilo koje službe, i u potpunosti iskoristiti svoje vrijeme braneci se od tih nevolja, i ublažavajući što je više moguće nevolje svog budućeg života; zašto ne bih smio odjednom prekratiti te nevolje radnjom koja za društvo nije ništa više škodljiva?

No pretpostavimo da više nije u mojoj moći da unapređujem interese javnosti; pretpostavimo da sam joj na teret; pretpostavimo da moj život prijeti neku osobu da bude puno korisnija javnosti. U takvim slučajevima moje povlačenje iz života moralo bi biti ne samo nevino već hvale vrijedno. Većina ljudi, uostalom, koji dospjevaju u ikakvo iskušenje da napuste postojanje nalaze se u sličnim okolnostima. Oni koji imaju zdravlje, ili moć, ili vlast, obično imaju bolje razloge da budu svijetom oraspoloženi.

Neki čovjek je upleten u zavjeru u ime javnog interesa; osumnjičen je i uhićen; prijeti mu se mukama; po svojoj vlastitoj slabosti on zna da će izvući iz njega tajnu: da li bi netko takav mogao paziti na interese javnosti bolje no da brzo okonča svoj bijedni život? Takav je bio slučaj slavnog i hrabrog *Stroizija iz Firence*.

Ili, pretpostavimo da je neki zlotvor pravedno osuđen na smrtnu smrt; možemo li zamisliti neki razlog zbog kojeg on ne bi smio preduhitriti svoju kaznu i spasiti se sve one tjeskobe razmišljanja o njenom neuitnom približavanju? On ne zadiru u posao providnosti više no što je to učinio sudac koji je naredio njegovo pogubljenje; a njegova dobrovoljna smrt podjednako je korisna za društvo, oslobađajući ga jednog štetnog člana.

Da samoubojstvo može često biti u skladu s interesom i s našom dužnosti prema sebi *samima*, ne može dovesti u pitanje nitko tko dopušta da starost, bolest, ili nesreća može život pretvoriti u teret i učiniti ga gorim čak i od uništenja. Ne vjerujem da je čovjek ikad odbacio život dokle god je bio vrijedan održavanja. Naše prirodno užasavanje od smrti tako je veliko da neznatne pobude nikad neće biti u stanju da nas s njome pomire; pa premda okolnosti čovjekova zdravlja i sudbine možda i ne izgledaju kao da zahtijevaju taj lijek, možemo barem biti sigurni da je svatko tko mu je bez vidljivog razloga pribjegao bio mučen tako neizlječivom prikraćenošću ili tmurnim raspoloženjem koje mu je moralo zatruvati svaki užitek i učiniti ga tako jadnim kao da je bio opterećen najtežim nesrećama.

Ako pretpostavimo da je samoubojstvo zločin, na njega nas može natjerati samo kukavičluk. Ako pak nije zločin, i smotrenost i hrabrost trebali bi nas obavezati da se odmah oslobodimo postojanja, kad nam ono postane teret. To je jedini način na koji možemo biti korisni društvu, služeći kao primjer koji bi, da ga se nasljeduje, svakom sačuvao izgleda za sreću u životu te bi ga učinkovito oslobodio svake opasnosti ili bijede.⁶

⁶ Lako bi bilo dokazati da je samoubojstvo podjednako zakonito i po *kršćanskom* pravu kao što je bilo i za pogane. U Svetom pismu ne postoji ni jedan jedini tekst koji ga zabranjuje. To značajno i nepo- grešivo pravilo vjere i prakse koje nužno nadzire svu filozofiju i čov- jekovo umovanje prepustilo nas je u toj pojedinosti našoj prirodnoj slobodi. Prepuštanje providnosti uistinu se preporučuje u Svetom pi- smu; no to podrazumijeva samo pokoravanje neizbježnom zlu, a ne onom koje bi se moglo ispraviti smotrenošću ili hrabrošću. „*Ne ubij*“ očito je mišljeno tako da isključujući samo ubijanje onih nad čijim životom nemamo nikakve ovlasti. Da taj propis, kao i većina propisa Svetog pisma, mora biti preinačen razborom i zdravim razumom, postaje ja- sno iz prakse sudova koji zločince kažnjavaju smrtnom kaznom una- toč slovu zakona. No čak i kad bi ta zapovijed i bila izričito protiv samoubojstva, sada ne bi imala ovlasti jer su svi *Mojsijevi* zakoni uki- nuti, osim onog što je ustanovljeno zakonom Prirode. A mi smo već uznastojali dokazati da samoubojstvo nije zabranjeno tim zakonom. U svim slučajevima *kršćani* i *pogani* stoje na potpuno istom stanovi- štu: *Cato* i *Brutus*, *Arria* i *Portia*, djelovali su herojski; oni koji danas nasljeduju njihov primjer trebali bi dobiti iste hvale od potomstva. Moć počinjanja samoubojstva Plinije smatra prednošću koju ljudi po- sjeđuju čak i pred samim Božanstvom. „*Bog ne može, čak i kad bi htio, počiniti samoubojstvo, tu vrhovnu blagodat koju nam je udijelio uza sve kazne života.*“ (knjiga II, pogl. 5)